

MIFOLOGIK DUNYOQARASH – VOQELIKNI HAYOLIY MUSHOHADA QILISHDIR

Davronov Ziyot Davronovich.

F.f.d., professor.

Salimov Baxriddin Lutfullaevich.

TDTr.U dotsenti.

Xabibullaeva Fotima Maxmud qiizi.

Annotatsiya: Voqelikni fantastik mushohada qilish, ongni paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Ongda qadimiy faoliyatlar xarakteri og'zaki xalq ijodi orqali aks ettirilgan. Ko'proq bu xalq og'zaki ijodida xudolar, afsonaviy qahramonlar, hodisalar obrazlari orqali ifodalangan. Shular orqali inson tabiat, jamiyat hodisalari muhokama qilingan va xulosalar chiqarilgan, hatto ularning ma'lum bir qismi kundalik hayotga ham tatbiq etilgan.

Kalit so'zlar: Mifologiya, dunyoqarash, voqelik, hayoliy, hodisa, mushohada.

Abstract: A fantastic observation of reality is related to the emergence and development of consciousness. The nature of ancient activities is reflected in the mind through oral folk art. It is mostly expressed in folklore through the images of gods, legendary heroes, and events. Through them, the phenomena of human nature and society were discussed and conclusions drawn, and even a certain part of them was applied to everyday life.

Key words: Mythology, worldview, reality, fantasy, event, observation.

Mifologik yoki «afsonaviy» dunyoqarash. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, dunyoqarash keng ma'noli tushuncha bo'lib inson faoliyatini ma'lum voqea va narsalarga qaratadi. (Bu so'z yunon tilidan olingan bo'lib, mifos-naql, rivoyat; logos esa, ta'limot ma'nolarini beradi). Mifologiya dunyoqarash sifatida eng qadimgi davrlarda paydo bo'lgan. Insoniy faoliyatlarning paydo bo'lishi bilan kishilik jamiyatining boshlang'ich davrida vujudga kelgan. Xalq og'zaki ijodi samarasi bo'lib u ijtimoiy ongning shaklidir. Mifologik dunyoqarashning asosiy xususiyatlaridan biri bu tirik va o'lik tabiat o'rtasidagi munosabatlarning ajratilmasligidir. Bu jarayonlarning ikkalasi ham bir xarakterda talqin qilinadi. Qadim zamonlarda insonlar tabiat, jamiyat taraqqiyoti haqida jiddiy tasavvurga ega bo'lmaganlar. Ilmiy tahlil qilishning iloji bo'lmagan. Ishlab chiqarish qurollari mukammalashmagan. Shu sababli ham barcha kishilar tabiat, jamiyat to'g'risida o'zlari bilganlaricha turli naql va rivoyatlarni aytaboshlaganlar.

Voqelikni fantastik mushohada qilish, ongni paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Ongda qadimiy faoliyatlar xarakteri og'zaki xalq ijodi orqali aks ettirilgan. Ko'proq bu xalq og'zaki ijodida xudolar, afsonaviy qahramonlar, hodisalar obrazlari orqali ifodalangan. Shular orqali inson tabiat, jamiyat hodisalari muhokama qilingan va xulosalar chiqarilgan,

hatto ularning ma’lum bir qismi kundalik hayotga ham tatbiq etilgan. Afsonaviy dunyoqarash ham o‘zining ijobiy tomonlariga ega. Chunki, mazkur qarashda ham insonlarning voqelikka nisbatan ahloqiy qarashlari, his-tuyg‘usi, san’ati, estetik jarayonlari, borliqqa munosabatlari ifodalangan. Aniqrog‘i, tabiat va jamiyat hodisalari noilmiy bo‘lsada, badiiylashtirilgan. Afsonalar xarakteri ko‘proq san’at orqali tushuntirilgan. Ommani, dunyoqarashning ana shu san’ati orqali shakllanishiga e’tibor kuchliroq qaratilgan.

Manbalardan xulosa chiqaradigan bo‘lsak, qadim zamonlarda insonlar yashin, dovul, suv toshqinlari, zilzila va boshqa tabiiy ofatlardan dahshatga tushib yashaganlar. Shu sababli, ular yer va osmon, undagi yulduzlarni, oy, quyosh kabilarni tirik jonotlar, ayrim hayvonlarni esa muqaddas, deb bilganlar. Ularni ba’zilarini yaxshilikka chorlovchi, ba’zilarini esa yomonlik manbalari, deb tushunganlar. Qadimgi insonlar tasavvurida insonga nisbatan xayrihoxlar va dushmanlar bo‘lgan. Bular qatorida xayrihox xudolar, ruhlar, devlar, jinlar, ajdarholar bo‘lgan. Shular ta’sirida olamni paydo bo‘lishi, undagi harakat va jarayonlar haqida tasavvurlar vujudga kelgan. Ana shu tasavvurlarda afsonalar: kosmos haqida, hayvonlar, qushlar, mahluqlar, qahramonlar, yaxshilik va yovuzliklar haqidagi fikrlar mujassamlashgan. Ularda insonlarni hayotni sevishtga, har qanday qiyinchiliklarni yengishga, inson o‘z mohiyat- mazmuni jihatdan ulug‘ ekanligi o‘z aksini topgan. Shu bilan birga nur va zulmat yonma-yonligi tushuntirilgan. O‘sha paytdagi kishilar yaxshilikni, baxt-saodatni, quyosh nuri va issiqlik orqali bo‘lsa baxtsizlik esa sovuqlik, zulmat manbai, deb tushunilgan. Ya’ni issiqlik baxt manbai bo‘lsa, sovuqlik zulmat maskani sifatida tasvirlangan. Aniqrog‘ qilib aytadigan bo‘lsak, olamni ikki qutbga ya’ni ofat keltiruvchilar va ofatga qarshi chiquvchilarga bo‘lganlar. Bunday afsonalar xalq o‘rtasidan mustahkam o‘rin olgan bo‘lib, keyinchalik zardushtiylikning «Avesto» kitobida qat’iy muhrlandi. Jumladan, yaxshilik olamiga Axura Mazda, yomonlik olamiga Axriman hukmron, deb ko‘rsatilgan. Yomonlik va yaxshilik o‘rtasidagi kurashlar Mitra, Anaxita, Kayumars, Jamshid, Gershasp, Elikbek va boshqa obrazlar orqali tasvirlangan. Kurashlarda insonparvarlik, vatanparvarlik, tabiatni sevisht, mehr-muhabbat sohalarida qahramonlik ko‘rsatuvchilar sabab bo‘lgan, asos qilib olingan Masalan «Avesto»dagi Mitra obrazini oladigan bo‘lsak, Mitra shunday kuchliki, unga dushman o‘qlari o‘tmaydi, u o‘tda kuymaydi, suvda cho‘kmaydigan dushmanlarni yakson qiladigan buyuk qahramon. Mitra shunday ta’riflanadi:

«Biz qo‘shinni jangga tayyorlaydigan, jangichilarni yig‘adigan Mitraga, qo‘shinni jangga moslab saf torttiradigan, yov safini titratib, lashkar boshida turib jangga kiradigan, hammadan kuchli, qudratli yo‘lboshchiga sajda qilamiz....

Mitra aravada turib, suyakdan mohirlik bilan ishlangan, buqa tasmasidan tarang qilib tortilgan yoyidan minglarcha o‘q uzadi. Uning o‘qlari fikrday tez uchadi, fikrday tezlik bilan devlar boshiga yog‘iladi... Mitra o‘zining yaltiroq gurzisini ko‘tarib yuradi, u gurzi yuz nishli, yuz baldoqli bo‘lib, tez kelib uriladi, dushmanlarni parchalaydi. U hammadan kuchli qurol bo‘lib, yaltiroq temirdan yasalgan va ustiga oltin qoplangan. Bu juda baquvvat qurolni, har qanday qurolni yakson qiladigan bu qurolni, u dast ko‘taradi...»

Mitraning yordamchilari ham uning o‘zi kabi qudratli pahlavonlardir. Shulardan biri Axura Mazda tomonidan yaratilgan to‘ng‘iz qiyofasidagi Vertragnadir: «Biz Mitraga sajda qilamiz, uning oldida Vertragna yugurib boradi. U kelishgan gavdali, o‘tkir tishli, har qanday jonvorni bir tishlashda gumdon qiladigan ozuqa tishli to‘ng‘iz, juda haybatli, baquvvat, g‘oyat sho‘x, hujumdan toymaydigan, chopog‘on, temir oyoqli, temir dumli, temir jag‘li to‘ng‘izdir. U dadillik bilan yuguradi, dushmanlarni tilka-pora qiladi, ularni yengib yo‘q qiladi...».

Xalq ijodida afsonaviy obrazlar orqali kishilarning osoishtaligi va baxt saodati uchun kurashilgan, fidokorlik ko‘rsatilgan. Ana shunday qahramonliklardan yana biri XI asrda yashagan Asadi Tusiyning «Gershaspnomasida» bayon qilinadi:

Bir ajdar kishilarga ko‘p baxtsizliklar keltiradi, qabilaning hayoti xavf ostida qoladi. Qahramon Gershasp ajdarga qarshi jangga otlanadi, ajdarning maskaniga qarab yo‘l oladi. Gershasp tush chog‘iga qadar ajdarni qidiradi, biroq uni topaolmaydi. U o‘t qalab ovqat pishirmoqchi bo‘ladi. Ajdar shunchalik katta ekanki, Gershasp ancha vaqt uxlab yotgan ajdarning ustida aylanib yursa ham, uni payqamagan ekan va o‘z o‘chog‘ini uning ustiga qurgan ekan. O‘t ajdarning badanini qizitibdi, ajdar vazmin qimirlay boshlabdi. Shundan keyingina Gershasp ajdar ustida kezib yurganini payqab olibdi. Lekin Gershasp vahimaga va sarosimalikka tushmabdi. U bu ulkan va dahshatli mahluqqa qarshi jang boshlabdi, qurollarini mohirlik bilan ishlatibdi, ajdarni yengib, kishilarni halokatdan qutqaribdi.

Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin. «Kitobi Jamshid», «Chistoni Elikbek», «Qirqqiz», «Qublandi Botir», «To‘maris», «Bexistun», «Bundaxishn», «Denkard» kabi qadimiy manbalar fikrimizni tasdiqlaydi.

Ta’kidlash lozimki, afsonaviy dunyoqarashda asosiy mavzu insonlarni ma’naviy jihatlari ko‘proq diqqatga tortilgan. Xayrli ishlar, mehnat qurollarini yaratilishi, hunarmandchilik, dehqonchilik kabi insoniy fazilatlariga katta ahamiyat berilgan. Shu bilan birga afsonalardagi voqealar o‘sha paytdagi insonlar tomonidan haqiqiy-hayotiy voqealar, deb e’tirof etilgan. Chunki, ularning tushunishiga, afsonalardagi fikrlar ajdodlar tomonidan yaratilgan turmushda bo‘lgan voqealar kabi qabul qilingan. E’tirof etish kerakki, afsonalardagi jozibali fikrlar insonlarni borlig‘ini his ettirib, barchaga ixtiyoriy ravishda ta’sir etgan. U voqealar shunday ta’riflanganki, ular hayotiyiligiga shubha qolmagan. Ularni shunday ta’sirchanligiga shubha hosil qilish uchun Yunon mifologiyasidagi xudolarning xudosi Zevs, dengizlar va daryolar xudosi Poseydon, hosildorlik va dehqonchilik manbai Demetra, muhabbat va go‘zallikning xudosi Afrodita, donishmandlik, ilm-fan, san’at xudosi Minera va boshqalarning faoliyatlari o‘zlarining nafis va odamiyligi, jonliligi bilan barchani lol qoldirgan.

Afsonalar o‘sha davrlarda yashagan barcha kishilarning ichki va tashqi xususiyatlarini mujassamlashtirish bilan birga o‘sha davrning falsafiy, siyosiy, huquqiy, badiiy tomonlarini ham aks ettirib boshlagan. Binobarin, insonlardagi mazkur xususiyatlar ya’ni diniy, falsafiy, siyosiy, badiiy sohalar mustahkam aloqada bo‘lib, ularni bir-biridan aslo ajratib bo‘lmas edi. Shu bilan birga voqealarni o‘ta mubolg‘alashtirish insonlarni hayotga bo‘lgan qarashlarini shubha ostiga olishga shart va sharoit ham yaratar edi.

Markaziy Osiyo xalqlari og‘zaki ijodiyoti juda qadimiy bo‘lsada, shularning ta’siri ostida kelajakda, yangi ijodiy namunalari paydo bo‘ldiki, bularga misol qilib «Alpomish», «Manas», «Go‘ro‘g‘li» kabi doston va eposlarni olish mumkin. Ushbu manbalar sinchiklab o‘rganilganda ularda olamni bilishga, insoniy xislatlarini chuqurroq o‘rganishga qaratilgan xatti-harakatlar seziladi. Bu esa o‘sha davrlarda ham dunyoqarashni takomillashib borayotganligidan dalolat beradi.

REFERENCES:

1. Зиёд Давронов (2022). БИОЭТИКАНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ ҲАҚИДА. Academic research in educational sciences, TSDI and TMA Conference (1), 82-84.
2. Давронов, З. Д. (1990). Возможность и действительность. Фан.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) САНОАТ, ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ТАБИАТ, ЖАМИЯТ ВА ИНСОНИЯТ ҲАЁТИ БИЛАН ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 351-358.
4. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) ЖАМИЯТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШУВИДА БОШҚАРУВ ВА ТАРБИЯ САНЪАТИНИНГ ЎРНИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 359-365.
5. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши ва барқарорлигини белгиловчи муҳим тамойиллар. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.
6. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Бирдамлик ва ҳамжиҳатлик – ижтимоий муносабатларнинг келажагидир. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.